

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477.46)(092):929.52

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-33-9-15>**Ольга Лісовська**

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: lisovskaolya@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6290-7869>Researcher ID: <https://publons.com/researcher/1781918/olga-lisovska>

Священницька родина Мовчанівських: краєзнавець, археолог та громадський діяч Теодосій Мовчанівський

Анотація. Метою статті є узагальнення біографічних матеріалів священницької династії Мовчанівських, представників духовної еліти Уманщини XIX – початку XX століття, та детальний розгляд діяльності одного із представників родини – Теодосія Мовчанівського, відомого науковця, краєзнавця, археолога, громадського діяча. **Методологія дослідження** ґрунтується на сукупності принципів і методів пізнання, спрямованих на об'єктивне, всебічне висвітлення фактів, явищ та подій. Визначальними серед них є загальні принципи науковості, історизму, системності, плюралізму, об'єктивності. Застосування цих методів дало змогу провести системний аналіз джерел, які у своєму взаємозв'язку допомогли персоніфікувати родину Мовчанівських. **Наукова новизна.** У статті складено та узагальнено життєписи найбільш непересічних представників священницької родини Мовчанівських та з'ясовано їх роль в суспільно-політичному та національно-культурному житті України XIX – початку XX ст. Вперше введено до наукового обігу інформацію з архівних джерел, у яких розкрито досі невідому інформацію з життя Мовчанівських. **Висновки.** Дослідження та відтворення біографістики священницької династії Мовчанівських, показало, що її вихідці – яскраві та непересічні особистості, освітній рівень яких був досить високим. Це духовна еліта тогочасного суспільства, яка зробила свій внесок у формування морально-етичних підвалин суспільного світогляду. Саме вони в той час найближче стояли до народу і мали найбільший вплив на формування його думки. Їх освіченість та духовність були прикладом для прихожан. Своїми проповідями вони закладали основи духовності на принципах загальнолюдських чеснот. Беззаперечно, родина Мовчанівських увійшла не лише в історію Уманщини, а й України, зробивши свій вклад в її розвиток та державотворення. Серед її імен почесно вписане ім'я Теодосія Миколайовича Мовчанівського, який все своє життя присвятив справі виявлення, дослідження та збереження пам'яток археології, історії та культури, справі архівіста, музеєзнавця та краєзнавця.

Ключові слова: археологічні дослідження, духовна еліта, краєзнавство, православне духовенство, родина Мовчанівських, Теодосій Мовчанівський.

Постановка проблеми. Вже не один десяток років в українській історичній науці популярним є історико-біографічний напрям дослідження. Це актуально, з огляду на те, що саме окремі особистості, а іноді й цілі родини, є носіями української культури та генетичного коду країни. Тому складання їх найповніших життєписів допоможе не лише визначити їх роль у суспільстві, а й збагатить скарбницю знань про історичний процес у цілому.

Ще з кінця XVIII століття на українських землях утвердилася спадковість духовного звання, у священницьких родин діти одразу ставали членами церковних причетів та продовжували традиції православного богослужіння від діда-прадіда. Здобута освіта (духовне училище, духовна семінарія, духовна академія) покладала на кожного священника ряд обов'язків та посад світського характеру. Вихідці із духовних родин водночас займалися науковою, громадською, просвітницькою та місіонерською діяльністю, що сприяло значному піднесенню національної свідомості українського суспільства. Це були високодуховні особистості, які формували морально-етичні та політичні підвалини суспільного світогляду.

Однією з найбільших священницьких родин на Уманщині була династія Мовчанівських, вихідці якої, своєю діяльністю творили не лише історію свого регіону, а й всієї України. Яскравим представником цієї родини був Теодосій Мовчанівський, який, відійшовши від родинних традицій, зробив неоціненний внесок у відродження та збереження вітчизняної історії та культури.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Окремого цілісного дослідження, що стосувалося б життя та діяльності священницької родини Мовчанівських та, зокрема, Теодосія Мовчанівського ще не має. Існують тільки наукові праці, які фрагментарно висвітлюють окремі аспекти діяльності видатної сім'ї. Святкуючи 90-річчя Теодосія Мовчанівського, співробітники Інституту археології Національної академії наук України підготували статтю про археологічну діяльність Т. М. Мовчанівського. Саме вони відновили авторство багатьох наукових висновків знаного археолога [Беляєва, Калюк, 1989].

У 1991 році з'являється праця «Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки)», на сторінках якої було опубліковано статтю О. Нестулі, в якій автор, опираючись на широкую джерельну базу, висвітлює життєвий шлях Теодосія Мовчанівського. У науковому доробку побіжно згадується про батька Теодосія [Нестуля, 1991]. У сучасній історичній науці ряд дослідників вже зробили спробу переосмислити історію української православної церкви. Так, у монографії Т. Кузнець, яка досліджувала православне духовенство Уманщини ХІХ – початку ХХ століття, висвітлено окремі факти життя членів родини Мовчанівських [Кузнець, 2006]. Тема цього дослідження знайшла часткове висвітлення у статті О. Семенчук, яка серед ряду священницьких родин Уманщини називає і родину Мовчанівських, подаючи деякі дані біографій окремих її членів [Семенчук, 2012]. Також фрагменти з біографії Теодосія Миколайовича Мовчанівського висвітлено в статтях М. Халадової [Халадова, 1997], О. Гнидюк [Гнидюк, 2005], В. Козюби [Козюба, 2018].

Останнім часом все частіше з'являються праці дослідників, що стосуються політичних репресій в Україні. У 1992 році була надрукована стаття Ж. Кононенко, яка розповідала про трагічну долю вчених, які зазнали сталінських репресій у 1930-40-і роки. Серед багатьох імен, повернутих із небуття, вказане ім'я і Теодосія Мовчанівського [Кононенко, 1992]. Варто виділити бібліографічний показник, що став певним підсумком роботи дослідників політичних репресій з виявлення та оприлюднення архівних документів [Білокінь, Подкур, Рубльов, (авт. вступ. статей), 2007]. Висвітлення долі репресованих Уманщини та поверненням із забуття ряду прізвищ можна знайти в статті О. Скус [Скус, 2019]. Незважаючи на ряд досліджень, є ще безліч нерозкритих запитань, що потребують наукового висвітлення. Опираючись на названі публікації та залучивши нові архівні джерела, у статті здійснено спробу створити узагальнений портрет священницької родини Мовчанівських та доповнити біографію Теодосія Миколайовича.

Мета статті. Метою цієї наукової розвідки є узагальнення біографічних матеріалів священницької династії Мовчанівських, представників духовної еліти Уманщини кінця ХІХ – початку ХХ століття, зокрема детальний розгляд діяльності її представника – Теодосія Мовчанівського – відомого науковця, краєзнавця, археолога, громадського діяча. У ході дослідження передбачається розглянути основні віхи життєвого шляху вихідців священницької родини Мовчанівських та з'ясувати найвагоміші досягнення в їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. Одним із непересічних вихідців родини Мовчанівських був Порфирій Никифорович, що народився у 1836 році. Сповідні розписи розповідають, що його батько Никифор народився у 1803 році та служив дияконом при Різдво-Богородицькій церкві в селі Помийник (зараз – Вікторівка) Уманського повіту. У цих же розписах згадується, ймовірно, про старшого брата Никифора, Василя Мовчанівського, який працював позаштатним паламарем цієї ж церкви [ЦДІАК. Ф. 127. Оп. 1010. Спр. 57. Арк. 66].

У 1857 році Порфирій Мовчанівський після закінчення одного курсу навчання в Київській духовній семінарії вступив до єпархіального відомства з атестатом другого розряду. 20 вересня 1859 року його рукопокладено священником до Павлівської Троїцької церкви Липовецького повіту. Є відомості, що в 1863 році за сумлінне виконання своїх обов'язків Порфирій отримав подяку. За піклування про розвиток парафіяльного храму 2 січня 1867 року священник отримав чергову нагороду – набедреник [Семенчук, 2012 : 304]. 3 липня 1875 року отця Порфирія, за його ж бажанням, переведено до приходу церкви Різдво-Богородицької села Полянецького Уманського повіту. Причет володів 46 десятинами 1 184 сажнями церковної землі, при церкві діяла парафіяльна школа. До цього часу настоятелем церкви був брат Порфирія – Григорій. Про Григорія Мовчанівського відомо, що він служив у Михайлівській церкві в с. Подібна (тепер – Подібна). Також відомо, що він мав дружину, молодшу за себе на 6 років, та п'ятеро дітей [ЦДІАК. Ф. 127. Оп. 1015. Спр. 508. Арк. 790].

У 1877 році Порфирія Мовчанівського обрано на посаду члена Правління Уманського духовного училища, яку затвердив єпископ Уманський, преосвященний Філарет [ЦДІАК. Ф. 127. Оп. 1009. Спр. 1057. Арк. 50-51]. А 1880 року його знову обрано на трьохрічне виконання обов'язків члена Правління при Уманському духовному училищі. У 1883 році отець Порфирій став членом благочинницької ради і того ж року депутати Уманського училищного округу втретє обирають його на трьохрічне виконання посади члена Правління. У 1886 році Святійший Синод нагородив священника за сумлінну працю ще однією нагородою – камилавкою

і того ж року вчетверте Порфирія Мовчанівського обрано на трьохрічний термін виконання обов'язків члена Правління при Уманському духовному училищі.

16 січня 1895 року священнику оголошено подяку за № 86 ухвалою Київської Єпархіальної Училищної Ради за «особенную ревность в заведении церковно-приходской школы с. Полянецке», а 23 березня того ж року ухвалою № 915 Святійшого Синоду отця Порфирія нагороджено наперсним Хрестом [ЦДІАК. Ф. 127. Оп. 1009. Спр. 1057. Арк. 50-51]. 6 травня 1906 року священника піднесено до гідності протоієрея. У тому ж році його призначили духівником 1-го округу. Протоієрей Мовчанівський був очільником чималої священницької родини. У 73 роки він подав прохання про звільнення з посади, яке було задоволене 3 грудня 1910 року. На його місце із села Нестерівки переведено сина Андрія [Кузнець, 2006: 361].

Дружина отця Порфирія, Надія Симонівна (1842 року народження), була донькою священника. Разом вони мали двох синів та двох доньок. Доньки Дар'я та Марія вийшли заміж за священників. Сини Андрій та Микола були наслідниками батьківської справи.

Андрій Мовчанівський народився в 1865 році. 19 серпня 1887 року він закінчив Київську духовну семінарію з атестатом 2-го розряду і в тому ж році був призначений вчителем церковнопарафіальної школи в селі Полянецьке Уманського повіту. Згодом його перевели в нештатну парафію села Собківки до Свято-Параскевської церкви. 18 вересня 1890 року Андрій був рукопокладений священником цієї ж церкви, але вже 19 жовтня 1907 року його перевели до приходу церкви села Нестерівки. Отець Андрій мав міцний авторитет серед духовенства і 30 січня 1897 року отримав темно-бронзову медаль, а в 1900 році нагороджений набадреником [ЦДІАК. Ф. 127. Оп. 1009. Спр. 1057. Арк. 76-77]. У 1904 року Андрія Мовчанівського обрано депутатом 1-го округу, а вже в 1906 році він отримав ще одну нагороду – скуфію. 14 червня 1911 року отця Андрія призначили членом благочинницької ради 1-го округу за сумлінну роботу, на якій 6 травня 1914 року він отримав від імператора камилавку.

З дружиною Параскевою мали вони четверо дітей: старшою в сім'ї була донька Леоніда, яка закінчила Київське єпархіальне жіноче училище; син Зиновій, що навчався в Уманському духовному училищі; дві доньки – Анна та Галина – в Уманській гімназії [Кузнець, 2006 : 362]. Ще один син Порфирія Мовчанівського – Микола – народився 1862 року. У 1883 році закінчив Київську духовну семінарію з атестатом 2-го розряду, а через рік його призначено на посаду псаломника Юшковецької Свято-Троїцької церкви Липовецького повіту. 10 березня 1886 року його рукопокладено священником церкви с. Берестівця Уманського повіту. У 1896 році Микола Мовчанівський обраний членом Будівельного комітету по будівництву причтових будівель у 4-ому окрузі Уманського повіту, а невдовзі затверджений на посаду члена ревізійного комітету при Уманському духовному училищі. У 1903 році отець Микола отримав скуфію, а через два роки – камилавку. 6 травня 1915 року Микола Мовчанівський отримав наперсного хреста, що свідчить про сумлінне виконання своїх обов'язків.

Сім'я Микола Мовчанівського проживала в будинку, що знаходився у великому парку, який раніше належав Потоцьким, і складалася з дружини та сімох дітей (Варвари, Зінаїди, Петра, Феодосія, Миколи, Олександра і Порфирія). П'ятеро з них навчалися в духовних навчальних закладах. [Кузнець, 2006 : 161].

Один із синів Миколи Мовчанівського, Теодосій (Феодосій), був відомим в українській науці та культурі 1920–1930 рр. Народився він 9 травня 1899 року в селі Берестівець Уманського повіту Київської губернії. Навчався в Уманському духовному училищі, а згодом – у Київській та Одеській семінаріях (1913 – 1918 рр.). Проте священницького сану Теодосій не прийняв, а присвятив себе громадській та просвітницькій діяльності [ЦДІАК. Ф. 127. Оп. 1009. Спр. 1057. Арк. 559].

Можливо, цьому сприяв випадок, що стався під час навчання в Київській духовній семінарії. Після чергових спроб духовного наставника Садовничого переконати юнака повністю поринути в церковне життя, юний семінарист за підтримки друзів висловив переконливий протест проти вихователя. Це розцінено, як змову, а Теодосія назвали організатором цієї змови. За це юнака було виключено із семінарії. Теодосія відправили на «довиховання» до рідного Берестівця [Нестуля, 1991 : 210].

Щоб отримати освіту, в 1914 році Т. М. Мовчанівський вступив до Одеської духовної семінарії, але в зв'язку з браком грошей в родині зміг там закінчити лише три класи семінарії. Через стан здоров'я, вступити до Одеського університету не зміг, тому повернувся на свою малу Батьківщину. У 1919 році Теодосій Мовчанівський очолив школу в Берестівці, організував там осередок «Просвіти» та хату-читальню. Також став ініціатором створення вечірніх курсів самоосвіти сільської молоді, де проводив багато часу [Гнидюк, 2005 : 102].

У 1921 році Теодосій Миколайович переїхав до села Краснопілка. Де в 1922 році став директором Краснопільської трудової школи та завідувачим сільським клубом. Під впливом спілкування з директором Уманського краєзнавчого музею Петром Курінним, Теодосій захопився дослідженням місцевих археологічних пам'яток, що згодом вилилось у створення музеїв у

.....
с. Берестівцець, с. Краснопілка та при Верхняцькому клубі. Ці установи стали справжніми осередками поширення історичних знань у регіоні та сприяли розвитку в дослідженні історії рідного краю, оскільки їх колекції склалися з місцевих етнографічних та археологічних пам'яток. Під керівництвом Петра Курінного Теодосій Миколайович взяв участь у розкопках Білогрудівського могильника та трипільського землеробського поселення.

З 1924 року Т. М. Мовчанівський викладав суспільствознавство у Верхняцькій школі, одночасно працюючи районним інспектором по ліквідації неписьменності серед населення. Але zarazом не полишав дослідницької та музейної справи. З 1926 до 1928 року Теодосій Мовчанівський працював на посаді директора Бердичівського краєзнавчого музею, а з 1928 року ще чотири роки працював заступником директора музею з наукової роботи. Маючи на меті створити в Бердичеві музей, Теодосій Мовчанівський зіткнувся з рядом проблем. Насамперед бракувало коштів, фахівців та навіть приміщення для музею. Саме він запропонував використати для музею будівлю колишнього монастиря «Босих кармелітів», який на той час знаходився під загрозою зруйнування. До створення експозицій музею були залучені учні та вчителі навколишніх шкіл, а також члени Бердичівського краєзнавчого товариства. Відкрили музей у 1926 році. Саме Т. М. Мовчанівський ініціював визнання, на державному рівні, території Кармелітського монастиря історико-культурним заповідником. 8 березня 1928 року урядом прийнято Постанову про створення на базі монастиря історико-культурного заповідника, першим директором якого призначено Теодосія Мовчанівського [Ярмошик, 1999 : 138-139].

За ініціативи Т. Мовчанівського створювалися архівні гуртки та діяли виставки архівних документів по всій окрузі. Сам він, вивчивши велику кількість джерел та літератури (відвідав близько 68 установ), проводив лекції. Також Теодосій дбав про охорону та збереження позамузейних пам'яток, рішуче виступав проти руйнування старовинних пам'яток, зокрема храмів, монастирів, синагог.

Під керівництвом П. Курінного Теодосій Мовчанівський в 1926–1927 роках брав участь в археологічній експедиції, що досліджувала Райковецький курган та могильник на річці Гнилоп'ять у Житомирській області [Павлова, 2008].

У 1928 році проводив археологічні розвідки в селах Андрушівка, Білопольє, Вовчинці, Обухівка, Юрківка, де планувалося проводити розкопки для виявлення трипільської та черняхівської археологічних культур. Майже 7 років (з 1929 до 1935 року) під керівництвом досвідченого археолога відбувалися розкопки Райковецького городища XI–XIII століття (Бердичівський район, Житомирська область), де були виявлені десятки приміщень, майстерні, залишки укріплень та тисячі предметів. Саме завдяки дослідженням Мовчанівського в 1929–1930 рр. у с. Райки про відкриття давньоруського міста-фортеці заговорили в пресі.

Теодосій Мовчанівський ініціював створення спеціального історико-археологічного відділу при Інституті історії матеріальної культури, де мали працювати фахівці різних галузей, для більшої достовірності наукових реконструкцій знайдених предметів.

У 1928–1933 роках Т. Мовчанівський був запрошений до Києва, де працював у Всеукраїнській академії наук, читав лекції в технікумах та на музейних курсах. У Києві Мовчанівський став одним з провідних науковців-археологів спочатку Всеукраїнського археологічного комітету, а потім Інституту історії матеріальної культури АН УРСР [ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58044-ФП. Арк. 61].

Сім'я Теодосія, яка складалася з дружини Лідії та двох синів Георгія та Володимира, з 1933 року мешкала в Києві, а сам Теодосій працював науковим співробітником та вченим секретарем в Інституті історії матеріальної культури. На цей час припадає його активна археологічна діяльність – розкопки античного міста Ольвія (1930 – 1932 рр.), II та III городищ у селищі Городськ Житомирської області (1934 р.), дослідження давньоруських міст Вишгорода та Києва (1934–1937 рр.). Варто зазначити, що в складі археологічних експедицій працювали співробітники Державного історичного музею, серед яких були Б. О. Рибakov та Л. А. Голубева, внаслідок чого експонати потрапили до Москви [Павлова, 2008]. Надзвичайно результативними були археологічні дослідження під керівництвом Теодосія Мовчанівського на території міста Київ, особливо щодо планувальної системи міста VIII–XI століття [Козюба, 2018].

У 30-ті роки XX століття, як більшість вчених, що працювали в радянську добу, Теодосій неодноразово виступав проти радянської системи та пережитків старої буржуазної науки. 14 травня 1933 року на засіданні президії Секції історії матеріальної культури аргументовано, в цьому ж контексті, звучав виступ вченого [Нестуля, 1991 : 213]. 16 лютого 1938 року видано Постанову, в якій Т. М. Мовчанівському висунуто звинувачення за статтею 54-8, 54-11 КК УРСР (58 КК РСФСР) у причетності до «української націоналістическої організації, стоявшей на терористических позициях» [ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58044-ФП. Арк. 3]. Звинуваченого направлено до спецкорпусу Київської в'язниці. 8 березня 1938 року видано Постанову НКВС, в якій зазначалося: «Следственное дело № 817 вместе с арестованным Молчановским Феодосием Николаевичем и вещдоками направить для дальнейшего ведения следствия в распоряжение 1У

Отдела Киевского Облуправления НКВД» [ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58044-ФП. Арк. 9]. У Протоколі допиту звинуваченого від 22 квітня 1938 року міститься зізнання Теодосія Миколайовича в причетності до «подпольной действовавшей антисоветской националистической организации, в какую был вовлечен в 1934 году бывшим директором Института истории материальной культуры Казубавским Федором Андреевичем...» [ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58044-ФП. Арк. 9]. Тепер відомо, якими методами діставалися ті зізнання. 26 квітня 1938 року прийнято «Обвинительное заключение». Теодосія Миколайовича засуджено до вищої міри покарання. У Виписці з «Протокола № 233 заседания Тройки при Киевском Облуправлении НКВД УССР от 8 мая 1938 г.» зазначалося: «РАССТРЕЛЯТЬ...Лично принадлежащее ему имущество – КОНФИСКОВАТЬ» [ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58044-ФП. Арк. 28]. Вирок виконано 10 травня 1938 року.

Довгий час ім'я Мовчанівського перебувало під заборонаю і лише 19 березня 1971 року була прийнята Постанова, в якій вказувалося: «...По делу Молчановского Феодосия Николаевича назначить дополнительное расследование. Проведение расследования поручить УКГБ при СМ УССР по Киевской области...» [ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58044-ФП. Арк. 39]. 12 травня 1971 року він буде помертно реабілітований. У Постанові Президії Київського обласного суду вказано: «Протест прокурора Киевской области удовлетворить. Постановление тройки при Киевском облуправлении НКВД УССР от 8 мая 1938 г. отменить и дело в отношении Молчановского Феодосия Николаевича... прекратить за отсутствием в его действиях состава преступления» [ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58044-ФП. Арк. 86].

Лише після можливості дослідження документів, що стосувалися масових поховань у Биківні в архіві СБУ, встановлено місце поховання Теодосія Мовчанівського. Саме сюди приходять люди, вшановуючи пам'ять репресованих та закатованих радянською владою.

Висновки. Отже, дослідження та відтворення біографістики священницької династії Мовчанівських показало, що її вихідці – яскраві та непересічні особистості, освітній рівень яких був досить високим. Це духовна еліта тогочасного суспільства, яка зробила свій внесок у формування морально-етичних підвалин суспільного світогляду. Беззаперечно, вони увійшли в історію не лише Уманщини, а й України, зробивши свій вклад у її розвиток та державотворення.

Серед таких імен почесно згадується Теодосій Миколайович Мовчанівський, який порушив сімейну традицію і не став священнослужителем, але прославився як археолог, краєзнавець, музеєзнавець та архівіст. Він здійснив великий внесок у розвиток української науки кінця XIX – початку XX століття.

Подяка. Висловлюю щиру вдячність членам редакційної колегії журналу за конструктивні консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Авторка не отримала фінансової підтримки для проведення дослідження й публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Бєляєва, С., Калюк, О.** (1989). Т. М. Мовчанівський. Сторінки наукової біографії (до 90-річчя з дня народження). *Археологія*, 2, 125-131.
- Білокінь, С., Подкур, Р., Рубльов, О.** (авт. вступ. статей). (2007). *Політичні репресії в Україні. (1917-1980-ті рр.)*. Бібліографічний покажчик. Київ, 456 с.
- Гнидюк, О.** (2005). Повернення із забуття. Постаті української археології (життєпис Т. Мовчанівського та І. Іванцова). *Магістеріум. Археологічні Студії*, 20, 100-104.
- Козюба, В.** Робота київської експедиції під керівництвом Т. М. Мовчанівського. URL: <http://mdch.kiev.ua/node/581>
- Кононенко, Ж.** (1992). Із небуття (додаткові дані про трагічну долю вчених, що зазнали сталінських репресій у 1930–40-і та на початку 1950-х років). *Археологія*, 1, 105-106.
- Кузнець, Т.** (2006). *Православне духовенство Уманщини XIX – початку XX століття : монографія*. Київ, 607 с.
- Нестуля, О.** (1991). Неспокій серця (Ф. М. Мовчанівський). *Репресоване краєзнавство (20-30-і роки)*, 209-215.
- Павлова, В.** (2008). Мовчанівський Теодосій Миколайович (1899–1938). *Музейний простір України*. URL: <http://prostir.museum.ua/post/27662>
- Семенчук, О.** (2012). Православне духовенство Уманщини XIX ст.: родина Молчановських. *Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства*, 303-307.
- Скус, О.** (2019) Реабілітована інтелігенція Уманщини: міфічна військова повстанська організація. *Вчені записки Таврійського національного університету імені ВІ Вернадського. Серія: Історичні науки*, 30 (69), 2, 54-59.
- Хададова, М.** (1997). Краєзнавча діяльність Т.М. Мовчанівського на Житомирщині в 20-30 рр. XX ст. *Українська національна ідея: історія і сучасність. Науковий збірник*, 93-95.

ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України.

ЦДІАК – Центральний державний історичний архів.

Ярмошик, І. (1999). Т.М. Мовчанівський і Бердичівський історико-культурний заповідник (20-ті роки ХХ ст.): основні напрямки краєзнавчої діяльності. *Бердичівська земля в контексті історії України. Науковий збірник «Велика Волинь»*, 19, 137-139.

Ольга Лисовская

Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Священническая семья Молчановских:

краевед, археолог и общественный деятель Феодосий Молчановский

Аннотация. Целью статьи является обобщение биографических материалов священнической династии Молчановских, представителей духовной элиты Умани XIX – начала XX века, и рассмотрение деятельности одного из представителей семьи – Феодосия Молчановского – известного ученого, краеведа, археолога, общественного деятеля.

Методология исследования основана на совокупности принципов и методов познания, направленных на объективное, всестороннее освещение фактов, явлений и событий. Определяющими среди них есть общие принципы научности, историзма, системности, плюрализма, объективности. Применение этих методов позволило провести системный анализ источников, что в своей взаимосвязи позволили персонифицировать семью Молчановских. **Научная новизна.** В статье представлены и обобщены биографические данные наиболее незаурядных представителей священнической семьи Молчановских и выяснено их роль в общественно-политической и национально-культурной жизни Украины XIX – начала XX века. Впервые введена в научный оборот информация из архивных источников, в которых раскрыты до сих пор неизвестные данные из жизни Молчановских.

Выводы. Исследования и воспроизведения биографий отдельных человек священнической династии Молчановских показало, что ее выходцы – яркие и неординарные личности, образовательный уровень которых был довольно высоким. Это была духовная элита общества, которая внесла свой вклад в формирование морально-этических основ общественного мировоззрения. Именно они в то время ближе стояли к народу и имели наибольшее влияние на формирование мнения. Их образованность и духовность была примером для прихожан, своими проповедями они закладывали основы духовности на принципах общечеловеческих добродетелей. Безусловно, семья Молчановских вошла не только в историю Умани, но и Украины, сделав свой вклад в развитие государства. Среди ее имен почетно вписано имя Феодосия Николаевича Молчановского, который всю свою жизнь посвятил почетному делу выявления, исследования и сохранения памятников археологии, истории и культуры, делу архивиста, музееведа и краеведа.

Ключевые слова: археологические исследования, духовная элита, краеведение, православное духовенство, семья Молчановских, Феодосий Молчановский.

Olha V. Lisovska

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
PhD. (History), Associate professor (Ukraine)

The priestly family of Molchanovskyi.

Feodosii Molchanovskyi – a local historian, archaeologist, and philanthropist

Abstract. The aim of the article is to summarize the biographical materials of the Molchanovskyi's priestly dynasty, representatives of the spiritual elite of Uman in the XIX – early XX centuries, and a detailed examination of the activities of one of the family members – Feodosii Movchanovskyi, a famous scientist, ethnographer, archaeologist, and philanthropist. **The research methodology** is based on a set of principles and methods of cognition aimed at an objective, comprehensive coverage of facts, phenomena, and events. Defining among them are the general principles of science, historicism, consistency, pluralism, objectivity. The use of these methods made it possible to carry out a systematic analysis of the sources, in their interconnection made it possible to personify the Molchanovskyi family. **Scientific novelty.** The article drafted and summarizes the biographies of the most outstanding representatives of the Molchanovskyi priestly family and clarifies their role in the socio-political and national-cultural life of Ukraine in the XIX and early XX centuries. For the first time, information from archival sources was introduced into scientific circulation, in which still unknown information from the life of Molchanovskyi was disclosed. **Conclusions.** Research and

reproduction of the biography of the Molchanovskiy priestly dynasty showed that its descendants were bright and extraordinary personalities, whose educational level was quite high. It was the spiritual elite of the society, contributed to the formation of the moral and ethical foundations of the public worldview. They were closer to the people and had the greatest influence on the formation of their opinion. Their education and spirituality were an example for parishioners, with their sermons they laid the foundations of spirituality on the principles of universal human virtues. Of course, the Molchanovskiy family went down not only in the history of Uman but also in Ukraine, making their contribution to its development. Among its names is honorably inscribed the name of Feodosii Mykolaiovych Movchanovskiy, who devoted his entire life to the honorable cause of identifying, researching, and preserving monuments of archeology, history, and culture, to the case of an archivist, museum expert, and local historian.

Key words: archaeological research, spiritual elite, local history, Orthodox clergy, Molchanovskiy family, Feodosii Molchanovskiy.

References:

- Bieliaieva, S., Kaliuk, O.** (1989). T. M. Movchanivskiy. Storinky naukovoï biohrafiï (do 90-richchia z dnia narodzhennia) [T. M. Movchanivsky. Pages of scientific biography (to the 90th anniversary of his birth)]. *Arkheolohiia-Arheologia*, 2, 125-131 [in Ukrainian].
- Bilokin, S., Podkur, R., Rublov, O.** (avt. vstup. statei). (2007). *Politychni represii v Ukraini. (1917 – 1980-ti rr.). Bibliohrafichnyi pokazhchyk [Political repression in Ukraine. (1917 – 1980s). Bibliographic index]*, Kyiv, 456 s [in Ukrainian].
- Hnydiuk, O.** (2005). Povernennia iz zabuttia. Postati ukrainskoi arkheolohii (zhyttiepys T. Movchanivskoho ta I. Ivantsova) [Return from oblivion. Figures of Ukrainian archeology (biography of T. Movchanivsky and I. Ivantsov)]. *Mahisterium. Arkheolohichni Studii-Magisterium. Archaeological Studies*, 20, 100-104 [in Ukrainian].
- Koziuba, V.** (2018). Robota kyivskoi ekspeditsii pid kerivnytstvom T. M. Movchanivskoho [The work of the Kyiv expedition led by TM Movchanivsky]. URL: <http://mdch.kiev.ua/node/581> [in Ukrainian].
- Kononenko, Zh.** (1992). Iz nebuttia (dodatkovy dani pro trahichnu doliu vchenykh, shcho zaznali stalinskykh represii u 1930 – 40-i ta na pochatku 1950-kh rokiv) [Out of nowhere (additional data on the tragic fate of scientists who suffered Stalinist repression in the 30's and 40's - early 50's)]. *Arkheolohiia-Arheologia*, 1, 105-106 [in Ukrainian].
- Kuznets, T.** (2006). Pravoslavne dukhovenstvo Umanshchyny XIX – pochatku XX stolittia [Orthodox clergy of Uman region of the XIX - beginning of the XX century]. Kyiv, 607 s [in Ukrainian].
- Nestulia, O.** (1991). Nespokii sertsia (F. M. Movchanivskiy) [Heart restlessness (F. Movchanivsky)]. Represovane kraieznavstvo (20 – 30-i roky), 209-215 [in Ukrainian].
- Pavlova, V.** (2008). Movchanivskiy Teodosii Mykolaiovych (1899–1938) [Movchanivskiy Teodosii Mykolaiovych (1899–1938)]. *Muzeinyi prostir Ukrainy*. URL: <http://prostir.museum.ua/post/27662> [in Ukrainian].
- Semenchuk, O.** (2012). Pravoslavne dukhovenstvo Umanshchyny XIX st.: rodyna Molchanovskikh [Orthodox clergy of Uman region of the XIX century: Molchanovsky family]. *Aktualni problemy arkheolohii, istorii ta istorychnoho kraieznavstva-Current issues of archeology, history and historical local lore*, 303-307 [in Ukrainian].
- Skus, O.** (2019) Reabilitovana intelihentsiia Umanshchyny: mifichna viiskova povstanska orhanizatsiia [Rehabilitated intelligentsia of Uman region: mythical military insurgent organization]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. Vernadskoho. Seriia: Istorychni nauky- Scientific notes of V.I. Vernadsky Taurida National University*, 30 (69), 2, 54-59 [in Ukrainian].
- Khadadova, M.** (1997). Kraieznavcha diialnist T. M. Movchanivskoho na Zhytomyrshchyni v 20-30 rr. XX st. [Local lore activity of TM Movchanivsky in Zhytomyr region in 20-30 years of the XX century]. *Ukrainska natsionalna ideia: istoriia i suchasnist. Naukovyi zbirnyk*, 93-95 [in Ukrainian].
- TsDAHOU** – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine] [in Ukrainian].
- TsDIAK** – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv [Central State Historical Archive] [in Ukrainian].
- Yarmoshyk, I.** (1999). T. M. Movchanivskiy i Berdychivskiy istoryko-kulturnyi zapovidnyk (20-ti roky XX st.): osnovni napriamky kraieznavchoi diialnosti [T. Movchanivsky and Berdychiv Historical and Cultural Reserve (20s of the XX century): the main directions of local lore]. *Berdychivska zemlia v konteksti istorii Ukrainy. Naukovyi zbirnyk «Velyka Volyn»*, 19, 137-139 [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 25.07.2020 р.
Статтю рекомендовано до друку 30.08.2020 р.